

КОЛЯДУВАННЯ НА ЖНИВАХ

Світлана ТВОРУН

У фольклористиці та етнології побутує думка про те, що колядки співають взимку. Колядками прийнято називати обрядові пісні, які виконуються на Різдвяні святки. У дохристиянські часи їх співали на свято Коляди, яке знаменувало початок збільшення світлового дня, народження нового сонця. Проте, під час польових експедицій у села Вінниччини нам неодноразово доводилося чути про жниварські колядки, які виконували у перший день жнив.

Зі звичаєм колядувати на жнива ми познайомились під час експедиції у село Стіна Томашпільського району. Олійник Ніна Мавриківна пригадала про обряди, пов'язані з першим днем жнив: “Як тільки скінчилось літо, почалися жнива, жінки йдуть в поле, зжинають перший сніп, сідають на нього і починають колядувати. Перша колядка від жнив. Колядували на першому снопі, щоб бути здоровому самому та щоб діти були здоровими, щоб зимою гулів на шії не було”.

Про колядування під час зажинок згадували й інші жителі цього села. Надія Амвросіївна Парандюк пам'ятає, що жниварські колядки були особливими і відрізнялися від різдвяних. Їй вдалося пригадати один рядок — “Радість настала, жита діждали...”, і рефрен — “Славен еси на небесах...”. На жаль повний текст і мелодію жниварської колядки ніхто з мешканців Стіни не пригадав. Деякі інформатори, згадуючи про жниварські колядки, наводили різдвяні тексти, які закарбувалися в їхній дитячій пам'яті міцніше.

Про колядування на жнивах згадує і Агатагел Кримський. Наведемо деякі його записи, зроблені на Звенигородщині у 20-ті роки минулого століття: “Як нажне батько снопа, тоді сяде на той сніп і колядує колядку, яку-небудь з тих колядок, що колядують на Різдво. Колядують на першому снопі для того, щоб не заходила в село джума [чума — С. Т.] та холера, бо ці обидві хвороби бояться колядки”. “Оцеї звичай колядувати на першому нажатому снопі останніми декількома літами якось вивісся. Тепер не ті люди поставали. А перше, було, як вийдеш на жнива в перший день, то так усе, наче, колядує, аж реве. Та, Господи, як гарно і легко після того жать! Тіко дотуляйся, а во-

но само жнеться. А тепер так чудно жнуть, наче крадькома: перехрестяться, щоб ніхто не бачив, та й мерщій жне”¹. Ще в одній розповіді, записаній А. Кримським від Олександри Кучерявої, йдеться про те, як страшна хвороба викосила під час жнив половину села. Ніякі молитви та церковні освячення не допомагали. Тоді одній вдові приснився сон, що прийшов у село старенький дідок, із сивою бородою та з палицею в руках, і сказав, щоб покинули жати та йшли колядувати. Наступного дня колядували всі, хто залишився живий, і чума відступила².

Остання легенда пояснює не першопричину (для чого потрібно колядувати), а, найвірогідніше, застерігає про можливі наслідки для тих, хто порушить звичай предків, проігнорує колядування. На них Бог може послати страшну кару у вигляді смертельної хвороби, у даному випадку — чуму.

У селі Антонівка Барського району на Вінниччині, описуючи початок жнив, інформатори наголошують, що зжати і зв'язати перший сніп потрібно якнайскоріше, щоб швидко зі жнивами впоратися і не поранитись серпом, аби під час жнив не було травм. Як тільки нажнуть і зв'яжуть першого снопа, хутчій сідають на нього і починають колядувати, “щоб в господарстві добро сідало”³.

Отже, колядування на першому снопу було в давнину досить поширеним явищем. Колядку очевидно присвячували Богу; вона була древньою урочистою молитвою, подякою вищим силам за врожай. Колядували, щоб забезпечити урожай і здоров'я родини на наступний рік.

А якими ж були ті жниварські колядки? Про що в них йшлося? А. Кримський зазначав, що на жнива виконували різдвяні колядки. Проте, в селах Вінниччини інформатори неодноразово згадували, що на жнива співали свої особливі жниварські колядки, а хто їх вже не пам'ятав, то колядував так, як і на Різдво. Записати весь текст жниварської колядки нам вдалося у селі Антонівка Барського району від Г. Шамрай, Г. Латюк та Л. Данильчук. Жінки по рядочку пригадали жниварську колядку, яку за давніх часів, “як ще на своєму полі жали”, виконували їхні батьки. Наведемо її текст повністю:

Господарю, неньку, вставай раненько.
 Славен еси на небесі*.
 Прийдуть до тебе три товариші,
 Перший товариш — ясне сонечко,
 Другий товариш — дрібний дощикок,
 Третій товариш — ясний місяць.
 Перший товариш, чим ся похвалиш?
 Ой як зійду я в неділю рано,
 То й зрадуються церкви і костьоли,
 А в церквах престоли.
 Другий товариш, чим ся похвалиш?
 Ой як я зійду три рази в маю,
 То зрадується жито й пшениця.
 Третій товариш, чим ся похвалиш?
 А як я зійду темної ночі,
 То й зрадуються у полі звірі.
 У полі звірі, хто є в дорозі.

На Поділлі збереглося багато різдвяних колядок та новорічних щедрівок, схожих із вищенаведеною жнивварською колядкою. Одну з них близько ста років тому записав С. Килимник у с. Якушенці Вінницького р-ну від Ярини Харчучки⁴. У колядці йдеться про господаря, який буде церкву із трьома банями і на три вікна:

...Перше віконце — ясне сонце,
 Друге віконце — місяць ясенський,
 Третє віконце — дощик дрібненький.
 Сонечко ясне, на що ти здібне?
 Бо як я зійду в неділю рано,
 То буду гріти малі діти.
 То зрадуються малі діти,
 Діти маленькі, дідки старенькі...

Далі господар запитує по черзі в місяця і в дощика, на що здатні вони, а ті відповідають так само, як і в жнивварській колядці. Після кожного рядка йде рефрен “Славен ти є, славен еси, славен Господь Бог на небесі!”

У варіанті новорічної щедрівки, записаному Широцьким К. наприкінці XIX — на початку XX ст. у селі Білоусівка Гайсинського повіту, мова йде також про величного господаря:

Пане господарю, щедрий вечір!
 Ми твого двора не минаємо,
 Ми тебе, пане, звеличаємо.
 Пане господарю, вставай з постелі,
 Вставай з постелі, відчиняй двері.
 А будуть у тебе аж три гостоньки...

Гостоньки у пана господаря ті самі — сонце, місяць, дрібен дощик. Їхній господар також просить похвалитися своїми вчинками:

Чим ся похвалиш, красне сонечко?
 Тим ся похвалю, що я й учиню:
 Ой, як зійду рано-раненько,
 То обігрію гори й долини,
 Гори й долини, поля і діброви...⁵

Хто ж той Господар, якому доповідають про свої вчинки Сонце, Місяць, Дрібен Дощик; хто зводить церкву-дім для небесних світил і дощу; кого возвеличують люди, після кожного рядка повторюючи “Славен еси на небесі”? У варіанті, записаному С. Килимником, у рефрені є уточнення — “Господь Бог”, хоч не виключено, що те уточнення виникло пізніше, під впливом християнства.

Цікаві роздуми з цього приводу можна прочитати у праці І. Нечуя-Левицького “Світотгляд українського народу”; наведемо окремі цитати. “Пан Господар малюється в колядках такими фарбами, котрі не пристають ні до якого господаря сім’ї хлібороба, або князя. [...] До нього приходять у гості боженько-ясне сонечко, місяць, зорі і дрібен дощик. Сам господар ходить через Дунай по калиновому мосту до раю; його стрічають янголи, несуть до церкви, кладуть кінець престола, де янголи служать для нього службу. [...] Під такими фарбами можна спізнати давній міфічний образ якогось світлого бога. Господар не воїн, а старий чоловік, поважний і сумний; він любить одпочивати й сидіти; його навіть носять ангели на руках. [...] Господарів двір — то широке небо з хмарами, веселкою і промінням сонця. Пан Господар — то давній найстарший бог світла або неба, схожий до індійського Варуну, котрий збудував мир і вивів на небо сонце й зорі; то давній бог Сварог, бог світла, старший од усіх богів, батько Дажбога”⁶.

Хвалу Богові співали у найурочистіші моменти року, які знаменували завершення річного кола і початок наступного. Таких періодів у році було два. Один знаменував завершення кругообігу сонця, другий — кругообігу хліба. Перший випадав на зимове сонцестояння. День зростає на одну хвилину 25 грудня; саме на 25 грудня за старим стилем (у православних та греко-католиків) і новим (у переважної більшості християн) випадає Різдво Христове — період, коли виконують різдвяні колядки. Другий — це кругообіг хліба. Він припадає на початок жнив. Адже зібравши урожай, селяни відразу ж приступають до оранки і сівки озимини.

* Рефрен повторюється після кожного рядка

Аграрні мотиви також є у багатьох зимових колядках і щедрівках. Про поле незміряне, де оре сам Господь, жнуть женчики-молодці, стоять незліченні копи, можна почути не в одній різдвяній колядці. Язичницькі персонажі змінилися християнськими, а тема жнив, озимої оранки та сівби хліба залишилася:

Пане господарю,
Ой, дай, Боже!
А з твого двора
Плужки виходят.
А за тими плужками
Сам Господь ходит.
А Матір Божа
Їсточки їм носить.
Їсточки носить,
Ще й Бога просит:
“Ой, оріт, синки,
Ой, оріт долинки,
Та будемо сіяти
Жито-пшеницю.
Жито-пшеницю,
Усяку пашницю,
Та й зберемо женців,
Сімсот молодців.
Та накладемо кіпок,
Як на небі зірок.
Звеземо той хліб
У хазяйський двір”.
Ходить господар
Поміж стоги,
Як ясний місяць
Поміж зорі.
Ой, дай, Боже!⁷

Серед християнських святих у таких колядках найчастіше згадуються святі Петро, Павло, Ілля:

...Святий Петро за плугом ходив,
Святий Павло волоньки водив,
А сам Господь-Бог пшениченьку сів,
А святий Ілля заволочував...⁸

День святих Петра і Павла (12 липня за новим стилем) та Іллі (2 серпня) випадають на період жнив. Найвірогідніше, що ці колядки виникли як жнивварські і лише з часом поширилися на християнське Різдво. Турбота про хліб не полишає селян ні влітку, ні взимку, і помолити-

ся Богу зайвий раз про урожай не завадить. Тож із часом жнивварські колядки стали виконувати і на зимові свята. Поширенням різдвяних колядок благочестивого християнського змісту опікувалась церква. Вони навіть у радянський період були досить популярними, незважаючи на атеїстичну пропаганду та заборони.

Жнивварські ж колядки поступово втрачалися і забувалися. Аграрна обрядовість, хліборобські звичаї та обряди, які відбувалися у полі, за радянських часів зазнали чи не найбільших руйнувань. Вирощування хліба перестало бути приватною справою селянина, цим займалися виключно колективні господарства, у яких усі сфери духовного життя підпорядковувались комуністичній ідеології, де не було місця містичним ритуалам, релігійним віруванням та фольклорним атрибутам.

Завдяки своїй поетичності і красі жнивварські колядки збереглися у народній пам'яті, але їх стали сприймати не як жнивварські, а як новорічно-різдвяні. Саме з цієї причини так багато жнивварських тем у різдвяних колядках та новорічних щедрівках, а серед святих часто зустрічаються Петро, Павло, Ілля, дні пам'яті яких відмічають влітку.

Жнивварські колядки є досить цікавою темою для фольклористів, етнографів, музикознавців і таять у собі чимало наукових несподіванок, які ще чекають своїх дослідників.

¹ Кримський А. Щоб покинули жати та йшли коладувати: З неопублікованої праці А. Кримського / публікація і передмова М. Гуця // Культура і життя. — 1991. — 24 серпня.

² Там само.

³ Записано від Г. Шамрай, с. Антонівка, Барський р-н.

⁴ Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — К., 1994. — Кн. 1. — С. 98.

⁵ Широцький К. Подільські колядки та щедрівки (їх історичний розвиток і смисл) / Передрук з журналу “Православная Подолия” за 1908 рік. — Хотин, 1991. — С. 12.

⁶ Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології. — К., 1992. — С. 9–10.

⁷ Широцький К. Подільські колядки ... — С. 15.

⁸ Килимник С. Український рік... — Кн. 2. — С. 489.

The article is dedicated to poorly investigated topic of harvest kolyadky (Ukrainian carols). During field expedition to Stina village of Tomashpil region in Vinnytska oblast the samples of harvest kolyadky were collected. These kolyadky were performed on the first day of harvest time. Probably, originally these songs were performed at harvest time and later they were performed at Christmas.